

एका प्रज्ञावान लेखिकेची मुळाखत :
डॉ. उषादेवी विजय कोल्हटकर

उषादेवींचं बालपण, पुण्यापासून काही मैलांवर असलेल्या पौड या छोट्या खेड्यात गेले. त्यांचे खेळगडी गरीब घरातील साधी मुलेमुली होते. शाळेच्या मुख्य इमारतीत ऑफिस व दोन-तीन वर्गानाच जागा होती. त्यामुळे पहिली ते सातवी हे शिक्षण पूर्ण करताना, धर्मशाळा किंवा महादेवाच्या मंदिरातही वर्ग भरत असत. निसर्गाची विविध रूपे निरखित, ऋतूचक्रामध्ये पावसाच्या अधिक्याला तोंड देत उषादेवींचे बालपण अत्यंत आनंदात गेले.

उषादेवींनी लहानपणापासूनच उच्च शिक्षण घेण्याची स्वप्नं पाहिली, त्यांचे वडील महसूल खात्यातील अधिकारी असल्यामुळे वडिलांच्या काव्यप्रतिभेची आणि बुद्धीची तेथे कदर झाली नाही. उषादेवी म्हणतात, “वडीलांच्या बुद्धीचा जो अंश मला मिळाला, त्याला न्याय देण्याचे माध्यम म्हणून उच्च शिक्षण घेण्याचे स्वप्न पाहिले व जपले.” आणि त्यांनी “समाजशास्त्र” या विषयात पुणे विद्यापीठातून प्रथम १९७८ साली पी.एच.डी. ही उच्चतम पदवी मिळवली. ‘अमेरिकन असोसिएशन ऑफ युनिव्हर्सिटी’ तसेच ‘वॉशिंग्टन डी.सी.’ या संस्थेतर्फे १९७७ साली त्यांना प्रतिष्ठापूर्ण फेलोशिप मिळाली. नंतर ‘मिशिगन स्टेट युनिव्हर्सिटीत’ अध्ययन आणि अध्यापन सुरू केले. १९८१ साली त्यांनी अमेरिकेत ‘समाजशास्त्र’ या विषयात पी.एच.डी. प्राप्त केली. गेली तेहतीस वर्षे त्यांचे वास्तव्य अमेरिकेत आहे.

उषादेवींचे वडील आणि चारी बंधू कवी असल्यामुळे घरातील वातावरणच साहित्यिक होते. त्या म्हणतात की, ‘त्यामुळे मराठी भाषेवर व साहित्यावर प्रेम करणे, श्वास घेण्यासारखे सहज वाटू लागले. साहित्य संस्कार त्यांना ‘विरासत’ म्हणून मिळाले’.

वि.स.खांडेकर हे उषादेवींचे आवडते लेखक आहेत. खांडेकरांची संवेदनाक्षमता, भाषासौंदर्याची आवड व समाज प्रबोधनाच्या दृष्टीने केलेली साहित्य रचना उषादेवींना आवडते.

उषादेवींनी शालेय जीवनापासूनच लिहायला सुरवात केली, पण प्रकाशनाचे सत्र १९८९ साली सुरू झाले. त्या या साहित्यिक वाटचालीचे संपूर्ण श्रेय त्यांचे थोरले

बंधू जयंतकुमार त्रिभुवन यांना देतात.

‘मी का लिहिते?’ या बद्दलचे उषादेवीचे उत्तर त्यांच्याच शब्दात सांगावेसे वाटते. त्या म्हणतात, “अंतरंग मैत्रिण बनून आरशाचे काम सोपे करणारी भावना, भावोत्कीचं माध्यम बनते म्हणून मी लिहिते. वास्तवाचा परिचय करून घेताना, भावना, संवेदनांची आगळी वेगळी रूपे, माझाच परिचय मला नव्याने करून देऊ लागली. एकांत, मौन, अश्रू किंवा अंधाराजवळही बोलण्यासारखे खूप असते हे कवितेन मला दाखवून दिले. संपूर्ण सुखी जीवन हे न उलगडणारे कोडे आहे हे मानले तरी काही अनुभव, काही आत्मिय शब्द हे कोडे सोडवण्याची शक्ती बरोबर घेऊन येतात ही जाणीव होते, तेव्हा शब्द काव्यरूप घेतात. मी कविता लिहिते कारण,

‘प्रज्ञाकी सांस है कविता, जीवन की आस है कविता

एक खूबसूरत अहसास है कविता, कवी का आत्मविश्वास है कविता’

समाजशास्त्राची विद्यार्थिनी या भूमिकेतून, अमेरिकेतील एका भव्य विद्यापीठात वावरताना व न्यूयॉर्कच्या उपनगरातील माझ्या दीर्घ वास्तव्यात मला जाणवले की, येथे आर्थिक समृद्धतेबरोबर सामाजिक, कौटुंबिक समस्यांची समृद्धताही भरपूर आहे. माझ्या मनाला, बुद्धीला आव्हाने देणारा हा समाज व त्यातील व्यक्तींना जवळून पाहताना मला जाणवले की, व्यक्ती जेव्हा मानवतेचा अविष्कार करण्यात कमी पडतात तेव्हा समस्यांचे आधिक्य वाढते. मला जाणवलेली सामाजिक वास्तवता भावनिक संघर्षातून निर्माण झालेल्या जाणीवा जर पाश्चात्यीकरणाच्या आहारी चाललेल्या माझ्या देशबांधवांपर्यंत पोचवायच्या असतील, तर ललित साहित्याच्या माध्यमाचा आश्रय घेतल्यास हे काम अधिक प्रभावीपणे होईल, असे वाटल्यामुळे मी लेखणी उचलली व विचारांना शब्दरूप दिले.”

उषादेवींचा लेखनामागचा हेतू एवढाच की भावनिक संघर्षातून निर्माण होणाऱ्या समस्यांची जाणीव निर्माण करणे, त्यांच्या भल्याबुऱ्या परिणामांबद्दल त्यांच्या वाचकांना सावध करणे व रंजनातून समाजाचे प्रबोधन करणे.

उषादेवी म्हणतात की जीवनातील यशापयशाचा परिणाम त्यांच्या लेखनावर झाला नाही. कुटुंबातील कन्या, बहीण, पत्नी या विविध भूमिकांचे उत्तरदायित्व निभावणे व साहित्य गुणांची जोपासना करणे, ही दोन्ही क्षेत्रे त्यांनी कटाक्षाने वेगळी ठेवण्याचा प्रयत्न केल्यामुळे त्यांनी या दोन्ही भूमिकांना संपूर्ण न्याय देण्याचा प्रयत्न केला.

स्त्रीमुक्तीच्या चळवळीबद्दल त्यांचे मत असे आहे की ‘स्त्रीने स्त्रीच्या समस्या स्त्री’ म्हणूनच सोडवाव्यात, पुरुष बनून नव्हे.’ त्या पुढे म्हणतात, “आर्थिक क्षेत्रांत स्त्री अजूनही पूर्णपणे स्वतंत्र नाही. शिक्षणाच्या संधीतील समानतेपुढे अजूनही

प्रश्नचिन्ह आहेत. हुंडाबळी किंवा घराण्याच्या 'इज्जतका सवाल' या समस्या आजही स्त्रीवर अन्याय होतो याच्या निदर्शक आहेत. अमेरिकन स्त्री आणि भारतीय स्त्री मधील मूलभूत फरक असा की, त्यांच्या वाट्याला आलेला परंपरागत भूमिकांना न्याय देताना, भारतीय स्त्रीचे संस्कार व संस्कारी मन परिवारातील ऐक्य, शांती टिकवून ठेवण्याचे प्रयत्न करते. अमेरिकन स्त्री स्त्रीस्वातंत्र्याच्या अवास्तव कल्पनांचा मागोवा घेण्याच्या प्रयत्नांत घटस्फोटाच्या कागदी नावेत बसून किनारा शोधण्याचा प्रयत्न करते.”

उषादेवी म्हणतात की, मराठी लेखनामुळे मायदेश सदैव मनात जपण्याचे सुख मिळते. मायभूमीची, मातृभाषेची ओढ ही स्वाभाविक असते. अशा लिखाणात आशय आणि भाषा जेव्हा हातात हात घालून चालतात तेव्हाच ती अर्थपूर्ण निर्मिती होते. सत्य, शिव आणि सौंदर्य ही लेखनात तिन्ही महत्त्वाची आहेत.

मिश्र विवाहाबद्दलचे मत प्रकट करताना त्या म्हणतात, “हे दुसऱ्या आणि तिसऱ्या पिढीत सर्रास होणारे तेव्हा संततीवर होणारे संस्कार कुणी करायचे हा त्या जोडप्यांचा वैयक्तिक प्रश्न होऊ शकतो. वेगवेगळ्या संस्कृतीच्या उपसंगमातून बनलेल्या या देशात संस्कारांचे समाज मान्यतेचे, नीतिमत्तेचे नियम व संदर्भ बदलतात. या मुलांना जर मूलभूत मानवी मूल्यांची जपणूक करण्याची शिकवण दिली तर ते अधिक यशस्वी नागरिक बनून मातृभूमी आणि दत्तक देशाचेही ऋण फेडू शकतील. भारतीय संस्काराचे संचित जपणे महत्त्वाचे आहे हे नाकारता येत नाही. परंतु जेव्हा समाजातील सर्वच क्षेत्रांत बदल होऊ लागतात तेव्हा आजच्या युगाला शोभतील असे 'हितावह' संस्कार करणे आवश्यक आहे का? याचा सारासार विचार केला तर सुवर्णमध्य गाठता येईल.”

असा प्रत्येकच विषयाचा सखोल आणि गाढा अभ्यास करणाऱ्या उषादेवी म्हणतात, “मी लेखिका नाही, साहित्यिका तर मुळीच नाही. मी मायमराठीवर जीवापाड प्रेम करते व लिहिण्याची आवड मनोभावे जोपासते इतकेच.”

इतक्या विनीत उषादेवींनी मराठी आणि हिंदी या दोन्ही भाषांत विपुल लेखन केले आहे. त्यांचे सविस्तर वर्णन करण्यास आणखी एक लेख लिहावा लागेल. म्हणून वानगीदाखल काही साहित्यकृतींचा येथे मी उल्लेख करते आहे.

- १) अमेरिका किती मोठी? किती छोटी? (अनुभव अंक १९८९)
- २) खेळ भावनांचा (कथासंग्रह १९९२)
- ३) संपदांची किमया (कादंबरी १९९७)
- ४) फुलांना घर नसतं....! (कथासंग्रह २००१)
- ५) हरवलेला किनारा (कादंबरी २००४)

काही हिंदी साहित्यकृती -

- ६) चाबीका गुड्डा (अनुभव लेख १९९३)
- ७) अंधेरी सुरंग में (कहानीसंग्रह १९९५)
- ८) बटर टॉफी और बूढा डॉलर (कहानीसंग्रह २०००)
- ९) जमी हुई बर्फ (उपन्यास १९९८)
- १०) खोया हुआ किनारा (उपन्यास २००६/२००९)

याच बरोबर अमेरिकेतील 'रंगदीप', 'सावली' सारख्या मासिकांतून त्यांनी लेखन केले आहे. 'रंगदीप' दिवाळी अंकाच्या निर्मितीत गेली सतरा वर्षे संपादन सहयोग, 'प्रवासिनीके बोल' या अमेरिकेत वास्तव्य करणाऱ्या कवयित्रीच्या कवितासंग्रहात त्यांच्या हिंदी कवितांचा समावेश केला आहे. तर डॉ. शुक्लांच्या 'प्रवासी कहानियाँ' संकलनात त्यांच्या हिंदी कथाही समाविष्ट केल्या आहेत.

अत्यंत मनमोकळेपणाने आमच्या या उपक्रमात सहभागी झाल्याबद्दल मी उषादेवींचे मनापासून आभार मानते.

शब्दांकन : सौ. मोनाली फाटक

email - mmphatak@hotmail.com.

*****

(भिसे, कारखानीस कुटुंबीय आणि "मायबोलीचा विश्वसेतू" च्या सह-संपादकांच्या परवानगीने

"मायबोलीचा विश्वसेतू" या पुस्तकातून)

डॉ. उषादेवी विजय कोल्हटकर यांना 'अंतराळ'तर्फे अत्यादरपूर्वक श्रद्धांजली !!

ईश्वर मृतात्म्यास शांती देवो !